

СЛІДИ
ФАШИСТСЬКИХ
ЗВІРІВ

1944

V.N. Karazin Kharkiv National University

00672548

4

%

СЛІДИ ФАШИСТСЬКИХ ЗВІРІВ

ЗБІРНИК СТАТТІВ
ПРО НІМЕЦЬКИЙ
РОЗБІЙ У ХАРКОВІ

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ 1944 ХАРКІВ

29

11

Центральна наукова бібліотека
ХНУ імені В. Н. Каразіна
2013р.

99

99

Заславський

НІМЦІ - ДИКУНИ

Німці майже два роки володіли Харковом. У червні 1941 року вони вдерлися галасливою хвилею в один з культурніших центрів Радянського Союзу, в другу столицю України, в місто з майже мільйонним населенням, в місто з великими заводами, науково-дослідними інститутами, численними школами, музеями, бібліотек. Харків добре відомий Європі й Америці. Його відвідували іноземні інженери, вчені, педагоги, журналісти. Перед очима всього світу розквітав цей центр української культури. Радянські п'ятирічки перетворили його. Краса його майданів могли позаздрити найкрасивіші міста Європи. Вулиці вирували життям, вечорами сяяли електрикою, висвічували вітринами багатих магазинів.

Два роки хазяйнували в Харкові німці. І ось в руїнах, у дикій пустці, загігнаний, спаскуджений, він постав перед Червоною Армією, яка вигнала геть німецько-фашистських мерзотників. Харків, улюблене наше місто,—що вони зробили з тобою, підлі на-

сильники? За два роки вони знищили те, що було зроблено протягом десятиріч, сторіч. Вони були нещадні не тільки до радянської культури. Вони винищували дорадянську культуру, всяку культуру. Вони викорінювали все, що пахло жилим, обжитим, культурним місцем. Вони руйнували й паскуди свідомо паскудили, з розрахунком паскуди.

Німці по-нелюдському жорстокі. Вони цього не приховують. Вони піднесли свій вранг до рангу споконвічно-німецького, тевтонського добродійства. Їх звірства—це їхні подвиги. Але вони нахабно твердять, що вони—культурний народ. Вони сміють кричати на доступних їм європейських перехрестях, що вони „носії культури“,—ніяк не менш. І ось ця мерзенна брехня ще раз цілком викрита видовищем зруйнованого, загиблого німцями, запаскудженого ними Харкова. Гітлерівці—звірі й дикуни. Про це волають вулиці Харкова. Про це свідчать будинки. Про це заявляють спалені школи й зруйновані інститути,—спалені й зруйновані не в запалі боїв, не в кривавому тумані запеклої сутички, а методично, обмірковано зруйновані, спалені в тихі буденні дні, не кваплячись,—зруйновані і знищені в ім'я дикого розгрому культури...

Є елементарна умова культури, без чого ніяке людське життя і неможливе, з чого і

починається людське життя. Це—вода. Вона людині і в полі потрібна, і в пустелі вона передумова буття. А хай не стане у великому місті води,—і люди незабаром захлинутьсь в своєму брудові. Харків не має великої ріки, а води треба було йому багато, і він мав воду. Разом з розвитком міського й промислового будівництва розросталась водогінна мережа. Чи могло бути інакше?

Німці лишили Харків без води. Вони зруйнували водогін і каналізацію. Цього одного досить, щоб уявити собі життя великого міста, в якому залишилось і після виходу населення, і після масових убивств, і після масового виведення в німецьке рабство ще багато тисяч люду. Німці свідомо розводили бруд у місті. Вони паскудили злобно. Вони створили свинюшники на паркеті університетських аудиторій. В цьому була їх ненависть до населення. Вони й себе прирікали на життя серед бруду. Брудні тварюки, гірші за свиней, вони не відчували від цього якихось незручностей. Вони дивилися, як жителі носили у відрах воду і примушували носити воду для себе. Вони обходилися без усіх тих вигод, які стали абсолютно необхідні у великих містах. Їм не заважав сморід. Самі смердючі куни, вошиві й запаршивілі, вони прирікли місто на первісне життя.

Мешканці одного будинку своїми силами

відбудували старий, покинутий колодязь звичайного сільського типу, звідки воду витягають на вірьовці. Це стало „культурною подією“. Вона супроводжувалась торжеством, про яке німецька газетка українською мовою „Харків'янин“ писала пишномовно: „На торжестві відкриття колодязя були присутні відповідальні діячі з районним бургомістром на чолі“. Але й таке „відкриття“ первісного колодязя було єдиним випадком у Харкові за два роки його перебування під владою німців-дикунів.

У Харкові не було води, не було й світла. За два роки німці не хотіли і не могли відновити електростанцію, хоч деякий час і намагалися це зробити. Не для того, щоб дати світло населенню. Німці-дикуни навмисно лишали жителів без світла. Вони від цього мали лише задоволення. Нехай росіяни й українці сидять у чорній темряві, нехай повертаються до скіпки,—німці свідомо провадили цю політику знекультурювання, розкультурювання радянського народу.

Алеж їм потрібно було світло, для себе варто було б відбудувати електростанцію. Німці не могли цього зробити за два роки. Вони командували, вбивали, мучили, але нічого не відбудовували і не могли відбудувати. Вони не були господарями міста, вони були й гістьми. Вони були дикунами в ч

жому місті,—і тільки дикунами. Ех, „культурний народ“! Жителі, що лишилися в Харкові, могли на власні очі переконатися в тому, що таке нинішня німецька культура. Німеччина здичавіла. Німеччина перетворилася на розбійницьке кубло, в якому люди вміють озброюватись, грабувати, вміють, певно, виробляти все необхідне для грабіжницької війни, але не можуть нічого робити для культури.

Німці, прийшовши у Харків, говорили, що лишаться у ньому назавжди. Вони намагалися впевнити у цьому населення. Але всіма своїми свинячими вчинками, всією своєю брудною розбещеністю вони наочно показали, що самі не вірять у міцність своєї окупації, що вони навіть не пробують створювати необхідні умови для тривалого перебування у місті, а живуть, наче дикуни, на тимчасовому привалі, як кочове плем'я, що завтра зніметься з місця, залишивши після себе тільки бруд, сморід і спустошення. Коли німці вдерлися у Харків, вони знайшли численні корпуси заводів-велетнів. Безперечно, устаткування було в основному евакуйоване, робітники здебільшого виїхали у східні райони Радянського Союзу. Два роки сиділи німці серед заводських корпусів і нічого не зробили, щоб хоч якнебудь відновити, пустити в хід промисловість. О, звичайно,

вони й не ставили перед собою завдання відбудувати українську промисловість для українського народу. Навпаки, вони проводили завдання, у цілковитому узгодженні з програмою німецького уряду, перетворити всю Україну на країну суто аграрну, зруйнувати всі індустріальні центри.

Німці хотіли пустити в хід деякі цехи, і не могли. Приїжджали з Німеччини комісії, блукали по спорожнілих цехах німецькі інженери, нюхали, мацали, примірялись—і нічого не зробили. Виявилась їхня технічна неміч. Вони не могли завезти своє устаткування, вони не могли примусити робітників працювати по-справжньому на Німеччину. Що найбільше — їм вдалося налагодити дрібний ремонт, виробляти незначні, найпростіші деталі. Але й це робилося в первісних, в дикунських умовах. Наші робітники, що лишилися у Харкові, не встигши вийти, дивувались. Так оце то і є „культурні німці“!

Нема чого і казати про те, що німецькі інженери нічим не відрізнялись від найлютіших гестапівців, ходили всюди по цехах з палицями, з нагаями, з револьверами, били робітників і інженерів, розстрілювали непокірних. Ці інженери-кати були дикунами в техніці. Вони нічого не могли зробити і нічого не зробили. В них не було верстатів і інструментів, у них не було енергії. В хар-

ківські спорожнілі заводи наче прийшли кочовики з первісним ковальським знаряддям.

Так усюди і скрізь, в масштабі всього міста і в найдрібніших проявах побуту, прихід німців являв собою вторгнення дикунів. У Харкові була широко розвинута трамвайна, тролейбусна, автобусна мережа. У великому місті без цього і жити не можна було. Але за німців міський транспорт зовсім не працював. Коли наші війська увійшли в місто, їх вразила трава, що густо поросла на трамвайних коліях. Важко було повірити, що тільки за два роки місто повернулося до такого первісного стану.

Трамвай не працював, та, власне, і непотрібний був. Хто б і чого став їздити на трамваї. Все місто заціпеніло у вимушеній бездіяльності. Заводи були мертві, школи спалені. Магазини забиті після того, як були пограбовані. Населення боялося появитися на вулицях, бо тут, наче вовки, сновигали німецькі патрулі і влаштовували облави на людей, як на звірів. У джунглях людині було б безпечніше, ніж серед білого дня на майданах Харкова.

Як жили люди серед цього мертвого міста? Але вони і не жили. Не можна назвати життям це страшне животіння. Люди намагалися тільки вижити, якнебудь вижити до приходу Червоної Армії. Цього приходу чекали при-

страсно-нетерпляче, готувалися до нього, боролися як могли проти німців. Тільки це й давало сили зносити муки голоду, туги, припущення. Німці це знали. Вони вішали людей за підозру в тому, що люди ждуть Червону Армію.

Звичайно, німців аніж не цікавило питання, чим і як живиться населення. Вони не забороняли людям їсти, але вони зробили все для того, щоб не було ніяких харчів. Харків був приречений на вимирання від голоду, від холоду, від хвороб. Продовольчих, організацій, державного постачання, громадського харчування дітей—усього того, що становить невід'ємну частину радянської культури, радянського піклування про людей, особливо про дітей,—усього цього, звичайно, зовсім не було за німців і нічим не було замінено. Німецьким дикунам тільки втішно було дивитися на страшні обличчя радянських дітей, які вмирали від виснаження. Всяке громадське харчування мовою німецьких катів—це „більшовизм“, щось недозволене, щось несумісне з німецькими порядками.

Але була проголошена свобода приватної торгівлі, було відкрито ринки... Невеликий би успіх мало проголошення свободи торгівлі в центрі пустелі Сахари. Який там може бути ринок у місті, що заростає бур'янами!

Мерзенна німецька газетка „Харків'янин“ 28 липня 1943 року, віддавши хвалу приватній торгівлі, закінчила статтю меланхолічним визнанням: „Приватна торгівля досі не могла розгорнутися, бо немає товарів“.

Німці нічого не хотіли і не могли завезти у Харків і нічого не завозили. Ринки мали жалюгідний, злидений вигляд. За два роки населення не бачило ніяких продуктів. Улітку з'явилися у незначній кількості помідори та огірки. Селяни боялися Харкова, як зачумленого німцями міста. Вони нічого не привозили, та й не було їм чого возити. Німці всіх стригли під одну гребінку—і селян, і городян, усіх призвели до злиднів.

Улітку 1943 року жителі Харкова завели було індивідуальні городи. Німецькі власті спершу не перешкоджали. Місцева продажна газетка закликала охороняти засіви, бо „злочинні елементи“ виривають розсаду капусти, помідорів та іншої городини“. А потім німці пустили танки по городах, і гусеницями танків, під хуліганський злорадий регіт дикунів, городи були знищені.

На рундучках відбувалася мізерна торгівля сірниками, крейдою, гребінцями. Німці не спромоглися пустити в хід навіть майстерні, яких було немало в Харкові. Над населенням тяжіла апатія, почуття безнадійності і приреченості. Всі зрозуміли за два роки німець-

кого хазяйнування, що ніякого життя при окупантах не може бути, що коли й далі триватиме цей розгром культури, то смерть лишиться єдиним справжнім господарем великого міста.

Німці галасували про „життєвий простір“. Вони гнались за „життєвим простором“. Але вони створювали простори смерті всюди, де ступає їхня нога. Вони показали себе як носії дикунства і здичавіння.

І це не лише тому, що вони смертельно ненавидять радянський народ; не лише тому, що божевільний страх перед Червоною Армією, перед партизанами і просто перед радянськими людьми примушує їх перетворювати на зону смерті все навколишнє, бо тільки мертві радянські люди їм не страшні. Гітлерівці несуть з собою здичавіння, бо вони дикуни своєю суттю. Вони здичавили ще в Німеччині: Гітлеризм роз'їв на них зовнішню лакову плівку культури. Гітлеризм розгнуздав звірячі, первісні інстинкти, звільнив від усіх моментів, які стримують звіра. Німці йшли на нашу країну як дикуни. Вони тепер під ударами Червоної Армії відступають, відходять як дикуни. Їм чужа культура в усіх її проявах. Вони руйнують всякі основи цивілізації. Вони брудні зовнішньо і унутрішньо. Від них іде сморід по всій Європі, по всьому світу.

Досить визволити від них міста, села,— і культура негайно починає оживати, бо оживають люди. Того ж дня, коли були викинуті після жорстоких боїв геть з Харкова останні німці-дикуни, радянські люди, увійшовши в місто, почали відновлювати культурне життя. Вони розчищають вулиці, відбудовують водогін, прибирають сміття, створюють людське житло там, де були печерні нори і печерний побут. Харків'яни вперше за два роки одержують хліб, справжній, а не відворотний, неістівний німецький ерзац з тирси.

Енергійно працюють приїжджі. Всюди чути жвавий гомін будівництва. І звідусіль ідуть на допомогу місцеві люди, вони беруться до роботи з охотою і любов'ю. Ніхто краще за них не знає тепер, що таке рабська, а що таке вільна праця.

Рідна, українська, радянська мова звучить на вулицях, куди висипало населення, зустрічаючи рідну Червону Армію. Робітники підприємств ходять по цехах, і наче чудом звідкись, з невідомих потайних місць з'являються приховані від німців верстати й інструменти, і те, що ніяк не вдавалося німцям, легко налагоджується в радянських руках.

Культура повертається разом з Червоною Армією, разом з радянськими установами. Глибоких ран завдали німці містові, але здоровий радянський організм. З подвоєними

зусиллями працюють харків'яни над відбудуванням свого міста,—і воно буде знову перлиною України і Радянського Союзу, містом творчої праці, наукової думки і багатющої української культури.

Харків живе і буде жити. Та ніколи не забудуться ці страшні роки, коли німецькі дикуни з вишкіреними іклами знищували в місті все живе і намагалися стерти з лиця землі саме місто і все, що створили радянські люди з думкою про щастя свого народу.

Ю. Жуков, Л. Ющенко

ЯРМО

На розі Пушкінської та Юмівської вулиць у Харкові стоїть досить вцілілий двоповерховий будинок. Вікна обох поверхів наполовину замазані білою фарбою, наче у лазні. На склі біля під'їзду акуратною готичною в'яззю виведено напис: „Сант Пауль“, що означає святий Павло. А зараз же за дверима, в передпокої—брудний, порнографічний розпис, фрески, на які неможливо дивитися без огиди. Це будинок розпусти, що обслуговував німецьких льотчиків.

Коли перебираєш у пам'яті силу вражіннь цих двів, переглядаєш записані оповідання харків'ян, перегортаєш документи, що їх кинули німецькі чиновники, перед очима все частіше спливає ця деталь—пристойний напис на склі і мерзота, яку німці прикривали ім'ям святого. Вона, наче символ виключної по рекордній цинічності руйнацької діяльності німців, що поставили собі за мету принизити, заплювати, запоганити душу, задурити, обплутати мозок людини, перетворити її на автомата, на раба.

Керівник управління пропаганди Харкова зондерфюрер Бек, лисий товстопузий неврастеник, що приходив на репетиції в драматичний театр з парабелумом на поясі, так роз'яснював артистам свої завдання: „Ми перевиховуємо всіх вас. Розмірковувати вам зовсім не слід, а думати треба лише про те, щоб швидше та краще виконати те, що вам загадано на день“. Ціла армія німецьких чиновників, комерсантів, великих і маленьких фюрерів займалась тим, що відчувала людей думати і викорінювала в них почуття власної гідності. З ким би ми не вели розмову—зі скульптором чи робітницею приміського радгоспу, актрисою чи вбиральницею,—всюди ми чули те саме: німецькі начальники всіх рангів діяли цілком однаково—лайкою, кулаком в зуби, палицею.

В приміському німецькому маєтку, директора якого робітниці прозвали „холерою“, били жінок палицею за те, що вони сідали на воза не так, як їм наказували, а по-своєму, як вони звикли. На Харківському тракторному наглядачі, що їздили велосипедами по цехах, били робітників палицею, коли вони, на їх думку, повертались недосить швидко. В будівельній конторі гнилозубий німчик Вальтер бив робітниць вимірювальним метром. Зондерфюрер Бек, що чванився своїм меценатством, бив акторів і музикантів кулаком по обличчю.

Німці примушували професорів, учителів, художників кидати свою професійну працю. Ми розмовляли з однією із талановитіших жінок-скульпторів, праці якої красувались на всесоюзних виставках. Вона щойно прийшла з одного далекого села з мішком за плечима. Її новою спеціальністю за німців став товарообмін. І скільки таких зустрічей було за ці дні.

У поневоленому місті німці влаштували селтмент. Тут у квартирах з прекрасними меблями, награбованими в харків'ян, жили німецькі офіцери, купці, чиновники зі своїми сім'ями. Представники німецьких фірм у модних піджаках, штанах „гольф“ погордо прогулювались по Сумській, почувавши себе цілком упевнено під пильною охороною патрулів. Росіянам та українцям під страхом

смерті заборонялось входити в селтмент. Будинки, де жили німці, були обведені колючим дротом.

Крупних заводів німцям так і не вдалося відбудувати. Тоді вони зчинили галас навколо дрібних кустарних підприємств, сподіваючись хоча б від них дещо одержати. Робітники й ремісники Харкова уперто саботували працю на німців. Німці відповідали на цей глухий опір висланням людей на каторжну працю до Німеччини. Останній ешелон вивіз туди 2.700 чоловіка. Тому що харків'яни всіляко ховалися від мобілізації, німці почали у червні реєстрацію всього населення. У повідомленні обер-бургомістра було сказано: „За розпорядженням штандарткомендатури особи, на паспортах яких по закінченні реєстрації не буде штампів 1943 року, розглядатимуться як партизани і підлягатимуть відповідним репресіям“. Проте навіть ця відверта загроза стратою не залякала харків'ян. Люди ховались від реєстрації, щоб їх не погнали до Німеччини.

Німці послідовно насаджували в здоровому радянському місті всю гниль та бруд, властиві їхній розбещеній породі. Вони прагнули розтлити, знівечити душі наших людей, стиснутих подвійним пресом терору і пропаганди. Оглушуючи харків'ян голосним базіканням радіорупорів, що виливали потоки

потворної брехні, примушуючи спеціалістів зрікатися своєїлюбимої творчої праці й ставати чорноробами, німці ретельно намагалися прищепити радянській людині лицемірні звички німецького бюргера, сподіваючись кінець-кінцем зломити характер харків'ян, підкорити їх своїй волі. Мабуть, саме тому німці, зокрема, з такою послідовністю й цинічною відвертістю відроджували пороки, що зникли навіки в нашій країні ще чверть віку тому, — проституцію, злочинство, хабарництво.

На початку ми згадували про один будинок розпусти. Ми бачили його, говорили з людьми, що живуть у сусідніх будинках. На їхніх очах відбувалися жахливі, повні глибокого трагізму картини, коли німці приганяли сюди обманом взятих на вулицях міста дівчат. Їм говорили, що їх запрошують працювати в кафе. І тільки коли зачинялася брама, біля якої стояв німецький солдат з автоматом, їм оголошували, в чому полягатимуть їхні обов'язки. Потрапивши раз в будинок „Святого Павла“, дівчата зникали без сліду. Їх позбавляли доброго ім'я, кожній давали прізвисько.

— Коли б ви тільки чули зойки, які лунали тут, — з гиркотою говорив старий механік Грицько Дмитрович Жевахов. — Пам'ятаю, як одна молода жінка з Москалівки,

струнка, красива, прощалася з сином та матір'ю. Плаче, волосся на собі рве. Син кричить: „Мамо, не їдь“, а німецький автоматник її вже в машину волочить. Повезли їх на аеродром, а потім літаком кудись всіх відправили. Надзвичайно тяжко і гірко розповідати, що бачили ми в будинкові розпусти, але це треба зробити. Весь народ наш повинен знати, до якого ступеня підлоти і здичавіння дійшли німці та яким принизливим знущенням піддають вони російських дівчат. Документи, що їх, тікаючи, залишили німці в будинку,— ще один доказ проти цих тварюк.

Ось витяг з правил поведінки членів цього будинку. Повністю подати правила в пресі аніяк неможливо,—настільки вони мерзенні: „Точне з'явлення до початку роботи є законом. Всі розпорядження та вказівки старшої будинку мають виконуватися неухильно. Слід уникати яких то не було розмов через вікна будинку. Порушники порядку каратимуться пересилкою до робочого табору“.

З будинку розпусти дуже часто чути було плач і стогін дівчат, мордованих німецькими садистами.

Усе це важко, майже неможливо уявити собі, не побувавши тут, не поговоривши з очевидцями і жертвами німецького „нового порядку“, не прочитавши своїми очима чис-

ленних документів, залишених німцями при поспішному відході. Мине ще багато часу, коли повною мірою виявиться все те, що накоїли гітлерівські тварюки в місті, але вже зараз, коли ми йдемо по гарячих слідах подій, виразно видно диявольськи підступний і жорстокий задум німців, який вони здійснювали протягом багатьох місяців—одурити, запаморочити, принизити радянську людину, переробити її на німецький лад, щоб вона стала покірним автоматом, істотою без духовних запитів, без власної волі, з чисто звірячими інстинктами, як солдат гітлерівської армії.

Це завдання німці проводили всюди—від заводу, де за робітником пильнував наглядач з нагаєм в руці, до будинку розпусти, де долею обманом затягнутих туди дівчат порядкував спеціально призначений офіцер відомства Герінга; від кінотеатра, в якому демонструвалися низькопробні брехливі агітки, до біржі праці, де людей, затриманих облавами, розбивали, немов робочу худобу, на гурти для посилки на роботи.

Німці пограбували місто матеріально—вони вивезли з нього трамвайний кабель і бронзові скульптури, огорожі садів і примуси.

Німці пограбували місто і духовно. Вони відняли у людей радість творчої праці, пере-

творили їх на робочу худобу. Вони підмінили культурне життя Харкова балаганом.

Сьогодні Харків знову вільний. Люди, вийшовши на вулицю, зустрівши своїх однолітків у військових погонах, прочитавши вперше після довгої перерви радянські газети, почувши знову радянські пісні, дізнавшись про все те, що так довго приховували від них німці, широко розплющують очі і дихають на повні груди. Своєю чергою місто втягується поступово в нормальний робочий ритм. І люди, звільняючись від жахливого кошмару, що гнітив їх мозок, починають просвітлюватись, оживати, на їхніх обличчях з'являється усмішка.

Мине ще небагато часу—Харків остаточно одужає від перенесеної ним страшної хвороби, і жахлива повість про тяжке німецьке ярмо стане здобутком історії.

Л. Новиченко

ЛЮДИ НАД ПРІРВОЮ

Довгий час жителі Харкова бачили на одній з центральних площ постать старого—сивого, виснаженого, в поруділому драпово-

му пальто. Місто було в полоні у німців. Старий з'являвся щодня на одному і тому ж місці; мисочка з убогою милостинею говорила про його становище. Ще недавно цей чоловік був доцентом університету, відомим філологом-латиністом, знавцем Овідія і Горация; за кілька місяців німецького панування він став старцем.

„Інтелігенція — сіль землі радянської“, — говорив товариш Сталін. Працівники науки, мистецтва, літератури, вчителі, лікарі, агрономи — носії і провідники знання, вміння, хисту, нагромадженого народом за довгі віки його існування. В цьому добре здають собі справу німецькі поневолювачі. Знищити інтелігенцію — значить позбавити народ культурного авангарду, приректи його на темноту, духовне рабство. І німці, в лютій зненависті до волелюбного українського народу, саме так і роблять. Трагічна історія Харкова показала це на нечувано тяжких, кошмарних прикладах.

Праця інтелігенції при німцях була не потрібна і неможлива. Чудові харківські інститути, лабораторії, школи, музеї, лікарні стояли мертвими, порожніми, зяючи провалами розбитих вікон. Культурні заклади руйнувались відкрито і цинічно. На очах працівників інституту математики німецькі солдати палили груби унікальними науковими

виданнями. У вузах, музеях, лікарнях Харкова тривала оргія розгнузданого грабунку. Спеціальні „комісії Розенберга“ відбирали всю апаратуру, точні прилади, хірургічні інструменти, лабораторну платину, срібло, золото, геологічні і географічні карти, найцінніші книги, всі історичні і художні цінності в музеях. Крім цього „організованого“ грабунку—тягнув на свій смак кожний німець, починаючи від харківського генерал-губернатора Лерінга, що вкрав у музеї комплект меблів „ампір“, до останнього ланця із свастикою на рукаві.

Окаянні діла були довершені фашистами при відступі з Харкова. Вони спалили 23 харківських вузів, всі школи-новобудови і чимало старих, музеї, більшість лікарень, дитясла. Огидна сцена розігралася у вуглехімічному інституті. Там хазяйнував гітлерівський „доктор хімічних наук“, якийсь Кюне, що „організовував“ по харківських вузах аналітичні терези. Коли перед утечею німців з Харкова з'ясувалось, що з тими терезами, як кажуть, не до шмиги—вивозити їх було ніколи,—тоді Кюне зайшов до кімнати і методично розстріляв з револьвера кожний прилад. Закінчивши з терезами, цей істинно-німецький „вчений“ так само спокійно пошматував своїми кулями рідкісні книги, що стояли в бібліотеці інституту. Античний Геро-

страт—цуцик перед цим „жрецем науки“, одягненим у фашистську форму.

Окупанти свідомо змушували найбільш навчені кадри розумових працівників декваліфікуватися, забувати свої знання і вміння. До окупації ми знали в Харкові одну сім'ю: батько й мати—учителі середньої школи, одна дочка—викладачка педінституту, друга—висококваліфікована наукова працівниця, хімічка. При німцях батько змушений був піти нічним сторожем, дочка—прибиральницею, мати і друга дочка зробили понад дві тисячі кілометрів по селах Харківщини, Полтавщини і Сумщини в шуканнях їжі. Дорослі чудом витерпіли, дитина—єдина в сім'ї—померла. На таке можна було натрапити раз-у-раз. Старий професор Федоров, що виховав не одне покоління хіміків, робив з горем пополам якісь нещасні сірники, сам продав їх, за що й поплатився життям у льохах гестапо. Кандидат філологічних наук тов. П. працювала пралею, обслуговуючи брудну німецьку солдатню. Відомий викладач Харківського університету тов. В. пішов рубати дрова. Таких фактів сотні й тисячі. Знищуючи і грабуючи українські культурні заклади, гітлерівці обдумано і планомірно пускали за вітром їхні кадри.

З усіх боків людей силоміць підпихали до страшної прірви, в якій була моральна і

фізична загибель. Інтелігенція вимидала від голоду, холоду, поневірянь і тортурів. Самотній, виснажений злиднями, помер у Харкові відомий український художник М. Бурачек, а німецькі комівояжери за безцінь розкупили його картини, тицьнувши голодній удові півпляшки олії та клунок борошна. У самому тільки університеті від голоду загинуло 14 професорів і викладачів, серед них старий учений проф. Дибський, доктор математичних наук Роздольський, професор Попов, Лук'янович, Єленевський, доценти Данилевський, Шевцов, Прощин, Єпіфанов та ін. В історичному і краєзнавчому музеях голодною смертю померли відомий археолог Луцкевич і препаратор Горленко.

Кожним кроком своїм окупанти намагалися переконати радянських інтелігентів, що вони непотрібні, навіть шкідливі для „нового порядку“. Солдат, знаючи, що перед ним професор, навмисне гаркав на нього: „Ей, ду, комм!“. Працівників однієї школи впрягли в санки і заставили возити на собі шкільні парти... в пічки німецьким офіцерам.

Все це блідне перед тим прямим і безпосереднім фізичним винищенням інтелігенції, яке провадили скажені німецькі пси. Ми ще не встановили імен багатьох жертв, але знаємо: серед тих сотень, що гойдалися на мо-

тузках на балконах Харкова, серед тих тисяч, які були замучені на Тракторному, серед того множення, яке страшною смертю загинуло у катівнях гестапо,— було багато людей, що вчили і виховували дітей, що лікували і зціляли хворих, що давали народові витвори великої краси і мудрості. Ми не забудемо старого, відомого усьому Харкову, професора-математика Олександра Михайловича Ефроса. До нього на квартиру щодня приходили гестапівці просто за тим, щоб бити його — люто, нещадно, з садистичною насолодою. Потім, холодного грудневого дня, його посадили на підводу і вивезли з міста. По дорозі з нього зняли одяг і знову по-звірячому били. Від нечуваних мук старий збожеволів — і тільки тоді йому послали в скроню милосердну кулю. Вчений, що збагатив свою науку першорядними працями, завинив перед окупантами тим, що мати народила його євреєм...

Те, що було в Харкові, триває по всіх містах і селах України, загарбаних німцями. Цілий народ німці терзають і мучать, щоб він став їх рабом, втративши пам'ять про самого себе, щоб тільки сном йому здалися Шевченко, Франко, Лисенко, Дніпрогес і Харківський тракторний, світлі зали Академії і п'ять мільйонів дитячих голосів у школах; коротким сном, у який не можна було б

навіть повірити серед безпросвітної ночі німецької неволі.

Та саме цього і не вбити ніякому гітлерівському залізові, ніякій силі: гордої народної самосвідомості, любові до своєї батьківщини, лютої зненависті до її ворогів. І в перших лавах боротьби з поневолювачами, підносячи волю і мужність народу, іде плоть від плоті, кров від крові його—вирощена партією Леніна—Сталіна українська радянська інтелігенція.

Кость Гордієнко

ДОРОГА СМЕРТІ

Булицею імені великого поета, гнані злою волею, брели люди... Мовчазні, суворі, приречені...

Немічний древній дідусь поперед себе на снігу ставить стілець, спирається, перестає, бреде за натовпом, спиняється, зітхає тяжко, ледве волочить ноги; стілець—опора...

За руки взялося двоє діток, братик із сестричкою. Жили з німецької помийниці, тепер ідуть в далеку дорогу, кошеня несуть з собою; живе пухнасте створіння в страшну, безвідрадную годину зогріватиме дітей...

Двоє стареньких — бабуся з дідусем, взявшись попід руки, ідуть, нічого не везуть і не несуть; до сивого віку вкупі прожили, тепер вирядилися в останній похід...

Висока молода жінка-лікар в брунастім пальто, — чорне волосся взялося сивизною, красива, строга, — ні на кого не дивлячись, як змертвіла, тягла санчата з чемоданом; не помітила, коли німецький солдат прибрав чемодан, — повезла порожні санки...

Якась розхрістана, розпанахана, просто-волоса молодиця несе скляний глечик, в якому лежать три моркви.

На санчата поставлена ванна, в якій лежить хвора жінка. Дідусь, запряжений в санки, везе хвору. За ванною бредуть діти в латаній одежині; одне дитя при матері лежить.

Криве хлоп'я везло дитя на санчатах. Промчалась машина, забризкала хлоп'я на вітиху німецької ватаги.

Русява німецька дівчина в блаженській кохтині поділилася із стариками мерзлою картоплиною. Гризли дорогою. Німець зняв з дівчини пухнасту горжетку, що зогрівала плечі, шию. Дівчина мерзлякувато зщулилася, несміливо сказала: „Я застужуся“. На сміх сказала. Німець загадково-глумливо підморгнув — „Век!“

Худорлявий дідусь притомився, сів при дорозі на стілець, щоб спочити, схилив

голову на груди, безпорадний, знедолений. Широсерда дівчина вибігла з воріт, винесла води старому. Тремтяча кощава рука жадливо простяглася — німець вибив квартиру з рук, потішаючись погнав б'ючи старого, що повільно плентався.

Люди риставали, падали, знов ішли, з ранку до вечора. З наказу німецького коменданта — на поселення в гетто. Під загрозою смерті.

Згорблений дідусь волочить по снігу шухляду з хатнім скарбом.

Мати йде з дитиною на руках, через плече перекинута торбинка з буряками.

Якась жінка непомітно кинула сухар на дорогу; люди обминають, бояться взяти.

В натовпі снують нелюди з „мертвими головами“ на рукавах і на лобі.

Німецький телепень стяг з дівчини рукавиці — буде фрау славний подарунок.

Сонце било в очі. Знеможені люди трясли головами, сліпли. Різало очі, немов піском засипані, рясно текли сльози; брели наосліп, ледве переставляли налиті втомою ноги. Запалі очі. Німці виморювали людей голодом. Самі викохані, одгодовані, слали додому щедрі подарунки.

Дітки злякані сидять на санчатах, на голодну смерть везе мати дітей.

На тротуарі стоять гладкі, рум'яні офіцери, вщерть повні втіхи, клацають фотоапаратом.

На вулиці Шевченка з аптеки викинули стару хвору жінку; старенька два дні сиділа на вузлі з одежиною, аж поки не застрелили.

Вечоріло. Престарілі люди забилися в синагогу, щоб перепочити, поговорити з богом, повідати свої жалі, плачі — людське горе.

Попадали на кам'яні плити. Надламані, прибиті, мерзлі, недлугі. За непокору німецькому наказові їх перестріляли.

Розпачливі людські зойки шматували душу...

Люди, що їх загнали в бараки за містом, біля Тракторного, простояли цілу ніч, на руках матерів доходили діти. Приречені плакали, ридали, задихалися, ослаблі, знесилені.

Вмирали на ногах, і в тісноті продовжували стояти, немов живі.

Зранку німці старих, недлугих постріляли на очах всіх. Решту вивозили машинами в яри, розстрілювали за Тракторним заводом.

В бараках поріділо.

В гонитві за наживою німці обдурювали довірливих — немов за викуп вивезуть на волю. Вивозили на смерть. Роздягали на морозі, розстрілювали. Машини з одягом верталися в гестапо, де заложники сортували одяг.

Напівсонних отруєних дітей на очах матерів хватили за руки, кидали в машини, як дрова, вивозили в яри.

Назад уже ніхто не вернувся. Рідко хіба хто, прикинувшись мертвим, перележав у яру між постріляними, перейшов фронт, вцілів.

Десятки тисяч мирних трудівників, стариків, жінок, дітей організовано, методично, безжально винищив ворог.

В бараках стало порожньо.

О. Носенко

РОЗПОВІДЬ ПРОФЕСОРА

Ми сидимо з професором В. Х. Бржечка в кімнаті. Протягом двох годин тривала наша розмова. Страшну розповідь довелося почути від професора.

— Я живу в Харкові з 1907 року, закінчив Харківський університет. Мені знайома, дорога тут кожна вулиця. І от, коли вдерлися до нашого міста німці, я не пізнав ні Харкова, ні його мешканців. Часом не пізнавав самого себе. Це щось гірше за еміграцію. Я не тільки не був потрібним, а став тут чужим, не мав права розмовляти з колегами, серед білого дня боявся пройти центральною вулицею.

Ми всі були приголомшені смертю одного

нашого колеги. Це був професор Олександр Семенович Федоров. Його знають харків'яни. Людина, яка навчила багато тисяч молоді, людина, що жила в достатках, зазнала за німців нечуваного утиску і, нарешті, була ними розстріляна.

Було це так. Олександр Семенович довго голодував, пішки ходив по селах, майже жебракував. Потім йому пощастило дістати деяких хімікатів, і професор, високо освічена людина, змушений був кустарно виробляти сірники. Він намучився, поки навчився цій новій „професії“. Але попереду його чекали нові труднощі. Щоб мати право продавати сірники, треба на коробках наліплювати ярлики. Їх він і купив десь на базарі. На ярлику був намальований танк з написом „Вперед“. Невідомо, скільки коробок сірників продав професор Федоров, але про це довідалося гестапо, вчинило обшук і заарештувало його, а також і дружину. В гестапо професора довго катували, потім розстріляли разом з дружиною, оголосивши, що вони — „агенти радянської влади“...

Або розповім вам про іншого колегу — професора Сушкевича, доктора математичних наук. Його ім'я широко відоме у нас і в Європі.

Старий професор змушений був сам вносити помії з квартири. Одного разу Суш-

кевич вилив помиї в щілину. Це побачив німецький солдат. Він накинувся на доктора математичних наук і покарав його сімома днями примусової праці.

Так ми жили. І я робив сірники. Ось мозолі на моїх руках. Я почав забувати—хто я. Слово „раб“ лягало і вставало зі мною. В усій квартирі не було і крихти хліба.

Бували дні, коли настрій поліпшувався. Я особисто бачив радянські написи, що з'являлися на будинках, чув, як колона юнаків, завербованих до Німеччини, по дорозі на вокзал співала радянські пісні. Тоді я вище підносив голову, віра у визволення зігрівала мене.

Ми жили в суцільній темряві. Коли б ще трохи—не витримало б серце, а наш Харків остаточно був би спустошений.

Іду сьогодні по місту і чую з якогось вікна свист. Я весь здригнувся. Справа в тому, що таким посвистом мене кілька разів спиняли німці. Бувало, несу з Журавлівки два відра води, а перед самою моєю квартирою мене спиняв посвистом німець і наказував занести воду йому. Я заносив, а потім, витерши сльози, знов повертався аж на Журавлівку. Оце і є рабство—страшне, чорне, від якого весь стаєш немічним, схожим уже не на людину, а на якусь німу істоту.

Професор вийшов з кімнати. Скоро постать

його зникла в сутінках. Чувся свист, то вітер гуляв між руїнами. А Бржечка йшов до свого інституту. Професор знайде своїх співробітників. Разом почнуть вони збирати лабораторне обладнання, книги, рукописи. Вони починають жити в своєму рідному місті.

Л. Ніколаєв,

професор, доктор медицини

СТОРІНКИ МИНУЛОГО

Квітень 1943 року. Хворий, брязклий від голоду, йду Сумською вулицею. Крик по-німецькому — „Гальт!..“ Зупиняюсь. Кроків за десять від мене стоїть есесівець. Блондин, бритий, шкутильгає на одну ногу. Кажу йому по-німецькому:

— Он на тому розі вже перевірили мої документи і мені дозволили йти далі.

Роблю кілька кроків від нього. Німець підбігає до мене з спотвореним від злоби обличчям. Вимахує стеком. Сучить мені кулака в лице.

— Російська свиня! Стій, коли тобі кажуть!

Далі йде потік найдобірніших лайок.

Я маю необережність сказати:

— Я професор. Поспішаю в університет. Ось мої документи.

Німець б'є мене кулаком в обличчя, стеком періщить по ногах. Ясно; що чинити опір—безглуздо. Мовчки йду за есесівцем. Входимо в сад ім. Шевченка. Недалеко пам'ятника німці влаштували кладовище для своїх офіцерів. Коло тридцяти громадян, схоплених раніш есесівцем, рівняють могили, чистять доріжки. Німець дає мені лопату.

— Копай могилу.

Разом зі мною працюють ще двоє—лікар і інженер. Виснажений тривалим голодуванням, напівнепритомний починаю копати.

— Наволоч! Хіба так працюють!—кричить есесівець.

— Я хворий.

— А, ти ще сперечаєшся,—каже німець і б'є мене стеком.

Через годину есесівець звільняє інженера, що працював зо мною. Через дві години він відпускає лікаря. Залишаюсь я один. Спостерігаю жахливі картини...

Після п'ятигодинної надсильної для мене праці повертаюсь напівмертвий додому.

* * *

Березень 1943 року. П'яні есесівці вдираються в приміщення Інституту анатомії, на

чолі якого я стою, і починається грабіж. Тягнуть все, що потрапляє під руки—мікроскопи, скальпелі, хімікалії, навіть черепи... При спробі їх стримати—морлобій. Іду до німецької комендатури. Одсилають мене до доктора Рейхеля. Тупе, самовдоволене обличчя. Кажу, що мені треба.

— Як, хіба німці, покидаючи Харків, не висадили в повітря вашого інституту?—питає Рейхель.

Я не можу сказати йому правди: німці пробували підпалити цей будинок, але службовці, ризикуючи своїм життям, погасили пожежу.

— Ні, — відповідаю я, — будинок цілий. В ньому збереглись найцінніший анатомічний музей, величезна медична бібліотека й архів медінституту. Їх треба вберегти від грабежу.

На це Рейхель кинув мені тільки одне слово—„шаде“, тобто—„школа“. А що я не зрозумів, про віщо він шкодує, злобно повторив:

— Так. Школа, що ваш інститут, музей і бібліотеку не висадили в повітря. Це—наша помилка.

І це говорила інтелігентна людина, „доктор наук“.

Ну, що ж, докторе Рейхель, хоч як вам досадно, а анатомічний музей імені академіка Воробйова з 3.000 препаратів, медична

бібліотека з 150.000 книг та медичний архів з документами студентів і лікарів передано нині радянській владі.

* * *

16 березня 1943 року. Йду на Сумський базар. Моторошне видовище. Поруч базару бачу руїни військового госпіталя. В ньому німці спалили живцем коло 500 червоноармійців. П'яні есесівці розстрілювали кожного, хто пробував врятуватись. Лише кільк м пораненим пощастило втекти й сховатись у сусідніх будинках. Майже всіх знайшли нмц і повбивали.

Довідаюсь від одної громадянки, що в будці парикмахера перехову-тьс поранений червоноармієць. Сердобольні жінки годують його вже четвертий день, та ніхто не сміє взяти його до себе, бо тут же висить наказ від 14 березня: розстріл кожному, хто дасть притулок червоноармійцеві.

Дивлюсь у віконце: справді, в будці сидить молодий чоловік з загіпсованою ногою, дуже худий і блідий. Умовляюсь з ним, що я прийду ввечері з тачкою, принес йому цивільний одяг і повезу його до себе.

Повертаюсь годині о четвертій. Базар майже порожній. Починаю ламати двері парикмахерської сокирою, бо знесилений поранений не може пролізти через віконце. Виснажений

голодом і хворобою, я теж не маю сили вибити двері. Влізаю в будку. Пробую висадити двері зсередини. Марна річ: бракує сил. Раптом у вікні з'являється голова есесівця.

— Ви що тут робите?—питає він.

— Я лікар. Маю перевезти цього хворого до госпіталю, та не можу виламати двері,—відповідаю я.

Німець дивиться недовіжливо.

— Це не військовий?—питає він. На щастя, червоноармієць вже встиг переодягтись в принесений мною цивільний одяг.

Дорогою додому нова зустріч. На розі Сумської нас зупинив німецький жандарм. Він хотів повести нас в поліцію, щоб там з'ясувати, хто ми такі.

Нас врятувало моє знання німецької мови й моє посвідчення, що я—професор.

Червоноармієць Микола Зборовський, 20 років, родом з Курської області, пробув у мене на квартирі дві доби, після чого мені пощастило влаштувати його в лікарню для цивільних.

* * *

Фактів, що свідчать про звірства німців, безліч. Навряд чи можна знайти хоч одного жителя Харкова, який не був би свідком того, як німці грабували, гвалтували, вбивали дітей і жінок.

У ЗЕМЛЯКІВ

Робітника-стахановця заводу ім. Шевченка тов. Максютова та його дружину я знав, як веселих, життєрадісних своїх земляків. Розлучилися ми в 1941 році. Дуже мені хотілося їх побачити. Чи живі? Прийшов на Мар'їнську вулицю. До болю вразили своєю осиротілістю й порожнечею зруйновані будинки.

Ось і будинок, де живуть земляки. Стукаю. Входжу в обдерту кімнату й бачу перед собою чоловіка й жінку. Ой, як же вони змінилися. Господар брюзглий, дружина Параска Романівна бліда й схудла. Вони перші мене пізнали, і Параска Романівна слізно розплакалася.

— Ну, як живемо? — питаю. А вона ще дужче зайшлася плачем.

— Бачиш, як живемо, — розвела руками, показуючи на вбогість кімнати, — отак і живемо. А як живі залишились, так я й ума не доберу, якимсь чудом. Все, що придбали при радянській владі, на харчі пішло, та й то пухли з голоду. А, крім того, антихристи не давали покою. Лазили по хатах, душу вивертали — завжди щось шукають, нишпорять, беруть, що їм доподобі.

А то зайшли якось два німці, і давай їм

мила. Та де ж воно в мене взялося, самим нема чим ганчірки випрати. Підійшли до мене іроди й наставили револьвер до скроні.

— Кажі правду, мило є?

— Нема.

Тоді один стусонув мене цівкою у скроню, і я впала навznak.

Параска Романівна розказує, як чоловіка погнали на земляні роботи, і її розповідь — це сумна повість про знущання над радянською людиною.

— Виснаженого, голодного погнали десь за місто. Роздобулась десь на окраєць хліба та зелень, зварила щось подібне до борщу і пішла шукати чоловіка. Довго блукала.

Дивлюсь — багато людей землю риють, а коло них, як собаки, озброєні німці сновигають.

Дістатися до них так просто ніяк — дротом обнесено.

Нагнулася, щоб пролізти під дротом та й зачепилася.

Де не взявся німець, ошарашив мене прикладом, я так і присіла ні жива, ні мертва.

Підвелася я згодом на ноги, подивилась навколо і пішла. Один із негідників, сміючись, націлився в мене з гвинтівки, і куля продзвеніла над головою.

Пізно ввечері, ледве волочачи ноги, прий-

шов і чоловік. Так ми голодні й спати полягали. Отак ми жили.

... Сумна розповідь про жахливі часи.

А. Жовтнева

КАТИ

Ганна Дьоміна з вузликом в руках (несла передачу) поспішала до фашистської тюрми. Вона йшла туди, де перебували її рідна сестра Мотря, чоловік Аркадій і зять Григорій.

Що там діється за високим парканом — Ганна не знала. І ось цього дня випадково побачила. Вона знайшла в паркані маленьку щілину й прикипіла до дощок. По великому подвір'ю сновигали фашистські людожери.

Раптом її увагу привернула така картина: три гітлерівці вивели з будинку й повели в глиб подвір'я брудну, обшарпану, виснажену людину. Провівши метрів двісті, щось скомандували. Постать зупинилась. Пролунав гучний постріл, і людина впала.

Ганна скам'яніло стояла й дивилась. Через кілька хвилин кати провели другу, третю жертви. Постріл, і людина, як мішок, падала в глибоку яму.

Ось повели четвертого. Ганна пізнала свого чоловіка — Аркадія Дьоміна. Знепритомнівши, Ганна впала.

... До міста доносились звуки канонади. Вже недалеко були наші. Червона Армія поспішала визволяти поневолений Харків. Гітлерівські людоджери втекли. На подвір'ї фашистської катівні знайшли яму. Це була велика, викладена цеглою, яма. Тут раніше була вбиральня. Фашистські недолюдки розібрали дощану будівлю, а в яму повкидали 160 розстріляних ними радянських людей.

Серед них Ганна Дьоміна знайшла труп свого чоловіка.

П. Галіна

НЕВИННІ ЖЕРТВИ

Вже виросла висока трава на могилі, та не стерлося з пам'яті харків'ян злодіяння, заподіяне німцями на Басейній вулиці.

Холодного весняного вечора 1943 року у місто з гулом і грохотом вдерлись ворожі танки.

Танки зупинились. З них вискочили фашисти і розсипались по вулиці. Стук, гамір, брязкіт розбитого скла, тріск виламуваних

дверей. Промінь кишенькового ліхтаря нишіпорить по закутках квартир. На вулицю виводять чоловіків. Це випадкові люди, що попались на очі бандитам. Серед них 18-річний хлопець, що повертався додому з Мерефи, робітник 1 взуттєвої фабрики Юхим Федорович Крючко, слюсар макаронної фабрики Андрущенко, інженер Васічек та інші. У під'їзд будинку № 39 на Басейній вулиці зігнали цих нещасних і по-звірячому закатували.

Залпи з рушниць, знову гуркіт танків. Мертва тиша. В під'їзді залишились трупи дванадцяти мирних радянських людей. Згорблене лежить тіло 56-річної Олександри Євдокимівни Ярмоленко. Не пожаліли людожери й молодого життя Ніни Піддубної.

М. Доленко

НА КЛАДОВИЩІ

Лютий 1942 року. Ясний сонячний день. Діти вийшли на вулицю. Раптом восьмирічний Вітя Абрамов переляканий вбіг до хати. Він весь тремтів. На очах сльози. Батько занепокоївся, — що сталося. І маленький Вітя розповів, що, граючись на вулиці з хлопцями,

він забіг на новоселівське кладовище. Несподівано він зупинився: перед ним в снігу лежало кілька десятків трупів, а трохи далі була викопана велика яма.

В цей час на кладовище в'їхала навантажена вщерть автомашина. Двоє „дядів“ стали на машину й почали за ноги скидати в яму маленьких голих дітей...

Вітя злякався і, плачучи, побіг додому.

Вітя тоді ще не знав, що то померлих з голоду харків'ян звозили на кладовище для похорону в братських могилах, що автомашини часто привозили з моргу й дитячих будинків померлих дітей.

Кость Гордієнко

М О Р

В дитячий будинок прийшло двоє діток:
— Нашого батька німці вчора повісили.

Дівчинка — кісточки самі, привела братика. Розважна така, з великим життєвим досвідом, розповідала.

— Пішов на село добувати хліба — за саботаж повісили. А хліба не дають. Як жити?

Не зачиналися двері дитячого дому.

На базарі тройко розташувалось; одне

повзає, друге лежить, мухи обсіли. Безпорадна мати винесла на люди дітей, на грудях крейдою вивела: приютіть, добрі люди, вмираю... мати.

В дитячий будинок прибувала злиденна, осиротіла дівтора.

Діти не діждалися матері — пішла по хліб на село. Матір у полі сніги замітають, замерзла, доходить, клуночок біля неї, — діти голодні дома ждуть...

У Харкові настав страшний мор — виснажені люди падали, замерзали на вулицях.

Гнані голодом, брели на села, знесилені, ослаблі, засипали в снігах. Тужно сосни гули над знедоленими.

В казино нявчала музика, виламувались напівголі танцюристки, пахощі ситої страви спирали дух перехожому, мутили розум; бряжчали пляшки, хтиві, відгодовані німці бенкетували.

Німці одразу, як прибули до Харкова, одвідали дитячий будинок на вулиці Артема.

Не система виховання, звісно, а багаті комори з харчами, насамперед, привабили німців.

Отъмарився день твій, дитино!

Галасливо, пожадливо німці вибивали ногами двері, забирали дитські харчі — мішки цукру, рису, муки, манки, масло, печиво... Брутально штовхали службовців, що з сльо-

зами благали пожаліти дітей—не прирікати на голодну смерть. Німці глумилися, глузували з лікарів, няньок, з незрозумілих речей — німецьке серце, що заплило салом, не відає, що таке людяність... Кретин нехтує це слово.

Розігнали годівниць, що годували молочних дітей—охлялі жінки як могли годувати немовлят?

Страхіття „нового порядку“ скоро позначилося на дітях.

Колись веселі, жваві діти, що безтурботно гралися, співали, бігали, раптом відчували своє сирітство. Діти немов оніміли. Сиділи нерухомі, мовчазні. З одною думкою вставали, лягали — коли їсти, що їсти?

Колись вередували, перебирали — масла, молока не хочу, дайте огірка, — тепер раді були чорному сухарику.

Дивилися голодними допитливими очима на засмучених няньок. Чим могла втішити сиріт нянька?

— Чи тобі, дитино, німці хліба дадуть?

Діти поробилися як скляні. Зжовкли, повисихали, на голові пух поріс. Немічно голівка хилиться на ослаблій шиї. Цілий день голодний гвалт і лемент стоїть, вуха глушить.

На ліжкові дитя сидить, мрійно голівкою коливає, хилиться, клониться, одні слова затвердило, бездумно вимовляє:

— Борщ і каша, борщ і каша...

Інші пластом цілі дні лежали — важко підвести кволе тіло.

Тремтячою рукою на долівці крихітки збирали.

Принесла дівчинці каші тітка, кругом діти руки попростягали — кому дати?

— Поділи на три дні, дитино, — просила дівчинку тітка.

З потайною думкою лягло дівча. Коли всі поснули — з'їло враз усю кашу. Щоб наїстись. Ніч перемучилася, на ранок кишки лопнули — недоварене зерно.

А діти плавом в дитбудинок пливли. Лікарі, виховательки, няньки чи в силі нагодувати дітей? Кожен шматок доводиться у німця виривати.

А тут нова напасть кинула в розпач людей.

В дитбудинок зайшли гладкі жандарі — бляха на цепу перевисає через груди, запливла салом шия. Вихователюк питали:

— Єст юд кіндер?

Яка проклята мати дасть на згубу дитину?

Жандарів спроводили, обіцяли за допомогою лікарів виявити.

Жахна вість сколихнула товариство, пригнітила душу. Мрачна згадка пропливла перед очима: мати в ночвах тягне по снігу

єврейське дитя в гетто на смерть. Поглумилися німці над людьми, десятки тисяч матерів з дітьми вигубили. Кожне чесне серце обливалося кров'ю. Наруга над людською гідністю, почуттям.

І діти довідалися, чого приходив жандар, з жалем обступили знедолених друзів — видно є ще більше за голод страхіття. Дівчинка Ася няню просить:

— Няню, не віддавай мене німцю, я буду дуже мало їсти, зовсім мало, я не буду нічого їсти, я буду вам і долівку мести і посуд мити, де мітла?

Жінки розплакалися, цілували, голубили смугляве дівчатко, тричі дороге. Ясні оченята, слухняне, говірке, здібне, миле.

— Я візьму дівча додому, в мене є борщ, — сказала няня.

— Я візьму хлоп'я, в мене є каша, — сказала друга.

Якась людяна рука змінила імена в списках.

Благословенне материнське серце, що в тяжку годину, як сонце, зогріло знедолене дитя.

Хто осягне, скільки горя випила лагідна, чуйна серцем мати. Земний уклін тобі, мати двохсот дітей. Перемучилася, перемліла душею, не в силі врятувати дітей від смерті.

Гнітюча, безвідрадна година, придавлені люди.

Діти щодня гинули з голоду. Лише в самому травні 1942 року в дитбудинку вмерло 242 дітей.

Ми переглядаємо страшні списки. В графі „причина смерті“ лікарські помітки: „виснаження... безбілкова набряклість... глибоко порушене харчування“... Все те, що зветься — голодна смерть.

Півтори тисячі дітей німці виморили голодом лише в одному дитбудинку, що на вулиці Артема.

Прокляття дитовбивцям.

Сльози змученої радянської дитини волають до помсти.

Сонечкін,

художник

ТАБІР СМЕРТІ

До віх бід, що звалилися на мирних жителів Харкова в дні німецької окупації, додалось ще виселення з квартир. На початку грудня 1941 р. коло будинку № 8 по Госпітальному провулку мерзла на вулиці група

людей з малими дітьми, яких німці викинули з квартир прямо на лютий мороз. Звільнивши будинок від жителів, німці перепилися і спалили цей будинок. Такий випадок непоодинокий.

Все більше і більше місто нагадувало собою табір смерті: людей вішали, розстрілювали, люди вмирали від голоду, холоду, хвороб. На спуску від Будинку промисловості до Клочківської вулиці коло кузні лежав з січня до квітня труп чоловіка, що помер з голоду. На Тарасівській вулиці, поруч з кімнатою мого знайомого, який опух з голоду, коло трьох місяців лежала мертва жінка. З моїх особистих знайомих померли від голоду харківські художники Сторожниченко, Єфімов, Пржесмицький, Фіногенов, академік Бекетов, заслужений професор-художник Бурачек та ін.

Харків'яни всякими способами намагалися врятуватись від голодної смерті. Люди йшли в села, щоб останнє своє манаття вимінати на якінебудь продукти. Моя дружина з сином і дружиною актора Андросюка та іншими голодними харків'янами, в лютий мороз, пішли за двадцять кілометрів рити в мерзлій землі буряки. Німці по них стріляли. Були жертви.

Особливо багато вимирало з голоду дітей та інтелігенції. А в цей час бандити міняли

продукти на дорогі хутра, килими, золото, бронзу, живопис, брильянти та інші цінності.

Прихід Червоної Армії, що визволила рідний Харків, поклав край знущанням з людей і дав їм можливість вільно жити і працювати.

О. Носенко

РАБСТВО

На третьому поверсі будинку № 8 по Пушкінському в'їзду в Харкові ми розшукали темну квартиру інженера будівника залізниць Прокопа Миколайовича Хомейка. Двері відчинила літня згорблена людина. Господар квартири розгублено оглядає гостей.

— Не знаю, де вас прийняти. Живемо ми на кухні. Коли ваша ласка—присядьте ось на скрині. Це я тут сплю, а там—дочка. Так і живемо ми ось уже майже 16 місяців...

Злидні владно обсіли тут кожен куток. В скляних баночках інженер тримає воду. Він носить її здалеку. В череп'яній мисці зберігається каша, зварена ще на тому тижні. Її їдять економно, бо крупи лишилося мало.

В інженера нема в хаті клаптика паперу, нема солі, сірників, нема мила. Він до цього звик, він уже забув, яким буває електричне світло, забув смак цукру. Давно перестав він носити галстук і білий комірець. Шию свою інженер пов'язує якоюсь старенькою хусткою.

Хомейко настільки пригнічений горем, що не знає, з чого починати розповідь. Він багато місяців не бачився з своїми знайомими, понад рік не бував у кіно, не чув ніяких лекцій. Людина повільно дичавіла, облипала брудом, тихо боролася з злиднями, забувала голитися, одвикала від культури.

Німці досягли того, чого прагнули: інженер з кваліфікованого будівника залізниць перетворився в безмовну істоту на кухні, де ні світла, ні книжок, ні радіо, — нічого нема. Гляньте на Хомейка, і вам стане зрозуміло, хто такі німці гітлерівського виховання.

В його квартирі були коштовні килими, дорогі картини. Були в інженера костюми, хороші ліжка, багато цінної літератури, золотий годинник. Всього цього тепер нема, все виміняно на шматок хліба, на склянку пшона.

Спершу Прокіп Миколайович боявся йти на базар, бо зроду не міняв сорочки на пшоно. Потім звик. Далі навчився виторговувати зайві десять грамів продуктів. Посту-

пово він забував свою минулу діяльність. Йому вже самому не вірилося, що всього кілька років тому він керував будівництвом однієї з ділянок залізниці на Далекому Сході, а ще кількома роками раніше будував залізницю Дніпропетровськ—П'ятихатка.

Інженер ходив на базар, стояв годинами під мокрими рундуками, захриплим голосом намагався притягти увагу покупців до картини „Русалка“, яка висіла в його кабінеті багато років.

Хомейко не одержував листів, сам теж нікому не писав і поступово одвикав тримати перо в руках. Він боявся лишатися один в квартирі, боявся власного дихання, власної тіні. Ввечері він спотикався в коридорі і з жахом притискувався до стіни: під ногами лежав труп якогось сусіди. Люди мерли з голоду, як мухи. Смерть стукала і в двері інженера. Він замикав їх, забивався на скриню і при каганці шепотів щось губами, якусь молитву чи благання до своєї долі.

А напроти його будинку жили німці. Хомейко не бачив їх облич, бо вікна були завішані, та й вулиця широка. Але він чув їх регіт, безтурботне белькотіння, чув дразливий запах смаженого м'яса, музику німецьких маршів, і від цього згинався ще нижче. Протест, що нарастив у грудях, схожий був на клубочок, на який намотуються нові нитки

болю. І клубочок ріс, давив сильніше, під-
пирав горло.

Почувся стук у двері.—Хто це—гестапі-
вець чи двірник з черговою повісткою з
біржі? Чи голодна смерть шкрябає в двері?

Стукала дочка. Та сама, що вміла грати
на роялі, напам'ять читати поеми Пушкіна.
Вона безсило спускається на вузьке ліжко,
обіймає подушку і плаче. Батько знає, чого
ллються сльози: донька мила підлогу в офі-
церській квартирі, бо ось у вузлику шматок
німецького хліба. Він хотів був узяти хліб,
покуштувати, але, глянувши на тремтіння
доччиних плечей, відсунув хліб далі. Прокіп
Миколайович намагається заспокоїти доньку,
але нема для цього слів, вони десь зникли.

Лягають кожен на своє місце і мовчать.
На вулицях Харкова чути стрілянину—чиєсь
життя обірветься і захолоне на бруку. Чути,
як скриплять дерева, то вітер гойдає пові-
шених, ніби хоче вдихнути життя в їх груди.
За один ранок на вулиці Свердлова німці по-
вісили сімдесят харків'ян. Інженер Хомейко
бачив повішених і на своїй вулиці. І того ж
дня чув, як геготали напроти німці, як били
пляшки, як стріляли, зустрічаючи новий рік...

* * *

—Прийшла радянська влада, вернулася в
свій дім, зустріла чорного від горя Хомейка

і сказала йому: ти—Людина, ти—наш, потрібен нам. Забудь принизливі картини дрібного перепродажу на базарах. Візьми в руки перо, складай плани відбудови залізниць. Відтули вікна і дивись з них. Твої очі просяняться, вони ще бачитимуть далеко. Виходь на вулицю і читай написи рідною мовою. Не бійся стуку,—то не смерть і не німець, то сусід молотком прибиває гвіздок, щоб повісити портрет.

Л. Ніколаєв

професор, доктор медичних наук

У НІМЕЧЧИНІ

Наприкінці березня 1942 року я був безробітний. Відділ „охорони здоров'я“ управи передав мене у відання лікаря німецької комендатури, доктора Верніке, а той призначив мене супроводити транспорт робітників в Німеччину.

Нас навантажили в теплушки по 40 чоловік, з конвойними. Не було ні печі, ні соломки. Робітникам довелося спати на голих дошках у великі морози. За 8 днів дороги від Харкова до Берліна нас годували лише

4 рази, а хліба видали тільки 3 рази (по 250 гр.). Робітники дуже терпіли від спраги: вода на станціях була, та робітників з вагонів не випускали—побоювались втечі. В ті дні, коли нас годували, нам видавали неспоживний суп з корінням, без картоплі та жолудяну каву.

Нас везли по маршруту Харків, Полтава, Кременчук, Житомир, Ковель. Далі ми повернули на південь і доїхали до маленького міста Тарново. Тут німецький військовий комендант передав нас у відання цивільного підрядника, здоровенного парубка з огидним обличчям. По дорозі до Тарнова німці весь час били наших людей по обличчю. Підрядник удосконалив биття—почав застосовувати палицю. Одного разу, коли роздавали „обід“, багатьом супу не вистачило. Я передав скаргу робітників, що їх не нагодували. Підрядник звелів зібратись усім, хто не дістав супу, назвав їх брехунами і побив палицею. Другого дня нам не видали ні хліба, ні супу. Цілу добу ми просиділи без їжі. Далі нас навантажили в класні вагони з крихітними купе, без коридорів. В кожний такий відділ втиснули разом з речами по 12 чоловік. Вісім з них сиділо, тримаючи чемодани на колінях, а четверо простояли мало не добу на ногах. Часто люди непритомніли.

Моє становище, як лікаря, було кошмарне

В Харкові німці дали мені кілька бинтів та трохи таблеток патентованих німецьких ліків. Я роздав все, що мав, в перші два дні, а потім не міг дістати жодних медикаментів. Тим часом від голоду й простуди захворіло багато робітників. Вони вимагали від мене медичної допомоги, а я не мав змоги подати її.

Сьомого дня нас привезли в табір, за 30 кілометрів від Берліна, в зовсім пустельну місцевість. Табір був оточений колючим дротом. В ньому я пробув два дні. Режим був той самий: голод, ляпаси та знущання.

На дев'ятий день нас привезли на біржу праці в Берлін, де робітників розсортиували й розподілили по різних таборах.

За дорогу від Харкова до Берліна двоє робітників так виснажились, що не могли вже пересуватись і їх залишили в Тарнові, а один робітник збожеволів.

Незабаром після того, як ми прибули в Берлін, я захворів на тяжку ангіну з ускладненням—нарив у горлі, і пролежав у ліжку мало не два тижні. Після цього, в двадцятих числах квітня 1942 року, мене одіслали, як лікаря, в табір для російських робітників в Нейкельн (на південній околиці Берліна). В цьому „трудовому“ таборі відбували каторгу щось коло 270 робітників, присланих з Харкова в січні 1942 року. На початку в таборі було коло 300 робітників. Але, поки

я прибув туди, чоловік 25 померло з голоду, двоє збожеволіло, а одного застрелили „під час спроби вчинити опір“.

Директор автомобільного заводу, до якого прикріпили наших робітників, Зандер, товстий і брутальний солдафон, повів мене в російський табір, розташований на березі ріки.

Три ряди колючого дроту. Дерев'яні бараки. Робітникам не видали ні матраців, ні соломи, і вони спали на голих дошках. В таборі ми застали лише двох хворих. Один із них лежав з дуже високою температурою і, як з'ясувалось згодом, мав тяжку форму туберкульозу легенів. А другий був на ногах і мусив замітати кімнати. Директор, углявши його, знависнів і заявив, що це симулянт, якого треба гнати на виробництво. Тим часом, через кілька днів цей „симулянт“ помер на моїх руках в наслідок тривалого голодування.

— Майте на увазі, — лютував директор, — що російські робітники — ледарі і симулянти. Вони прикидаються хворими. Женіть їх всіх на фабрику. Там їх швидко вилікують.

До мого прибуття в табір хворих приймав один дідок, який не мав навіть звання фельдшера. Його величали „гер санітар“. Він був такий безграмотний, що не міг записати назви ліків. І саме йому було доручено ставити діагнози та вирішати — хвора людина,

чи ні. Хворими він визнавав лише тих, у кого була підвищена температура.

Оглянувши всіх робітників табору, я дійшов висновку, що більша половина їх була людьми тяжко хворими, кому фізична робота протипоказана. Більшість мала „брясклу хворобу“, тобто голодний набряк з явищами серцевої кволості. Були люди з активною формою туберкульозу, з двохсторонніми пуховими грижами, з запаленням нирок, з уразкою шлунків і т. ін. Всі вони були примушені працювати як чорнороби. Німці не зважали на їх спеціальність: висококваліфіковані інженери, техніки, студенти-медики виконували на заводі одну і ту саму важку роботу.

Робітникам було заборонено виходити з табору, вони були на становищі рабів. Охороняли їх жандарми.

Робітники повинні були працювати на фабриці від 6 години ранку до 6 години вечора. Харчування: 250 гр. хліба на добу, суп з корінням (без картоплі) і ввечері—жолудяна кава. Змучені голодом, багато робітників розводили свою порцію супу 2—4 літрами води, виходячи з міркувань, що коли шлунок розтягнутий, тоді голод начебто не так відчувається. Тим часом, людині опухлій вживати таку силу рідини було дуже шкідливо.

Протягом десятиденного перебування в

таборі 4 чоловіки померло на моїх руках. Вони падали від виснаження. Їх приносили в табір непритомними, і вони помирали при явищах гострої серцевої кволості.

Ліків у мене не було, в аптечці амбулаторії я знайшов лише трохи бинтів, йод, валеріанові краплі та кілька таблеток ліків з етикетками—„від голови“, „від шлунку“ і „від кашлю“.

Я подав директорові фабрики список 34 медикаментів. Проте, директор його не затвердив, мовляв, „табір—це не клініка і не треба так багато ліків, щоб лікувати здорових людей“.

З директором у мене було дві сутички. В день 1 Травня я приніс до табору 3 коробки цигарок. Сам я не курю, і хотів роздати мої цигарки хворим, які дуже мучились без тютюну. До мене негайно підскочив жандарм і заявив що роздавати цигарки суворо заборонено. А через дві години мене викликав директор і в найбрутальніший спосіб, стукаючи кулаком по столу, заявив, що я мушу виконувати в таборі лише лікарські функції, а не роздавати цигарки людям, які дістають все, що їм належить.

Через два дні директор викликав мене знову. Цього разу він поставив мені за провину, що я затримую надто багато хворих в таборі, що я подав йому неприпустиму заяву з про-

тестом про брак ліків і, нарешті, що я начебто веду серед робітників більшовицьку пропаганду. Тут він мені процитував кілька фраз, про які йому донесли шпигуни, зокрема: „Будьте мужні. Терпіти зосталось не так уже довго...“.

Накричавшись досхочу, директор заявив мені, що я звільнений. Це мене дуже втішило. Пти самовільно я не міг. Тим часом для мене було цілком ясно, що німці вимагали від мене виконувати не лікарські, а суто жандармські функції.

Всередині травня я повернувся до голодного Харкова. Досі не можу згадати без жаху наших нещасних робітників—голодних, побитих, доведених до розпачу надсильною працею. Вони ждуть того дня, коли Червона Армія під проводом нашого великого і любимого товариша Сталіна визволить їх з каторги і дасть їм можливість повернутись до рідного міста.

О. Носенко

ЛЮДИНА З ТАВРОМ

Дощ. Тугий, уїдливий осінній дощ. Небо з'єдналося з землею густими пасмами холодної води.

Ранок. Похмурий, холодний ранок у Харкові. За мирного часу в таку пору на базарах навіть пса бездомного не зустрінеш. Тепер бездомні, знедолені люди сновигають поміж рундуками, туляться до шалашів, міняють останній одяг, торгуються, сперечаються, юрмами нападають на щось їстівне, знову торгують, вигукують. Професори і токарі, архітектори і балетмейстри — усі вони тепер непотрібні нік му люди.

Та ось торгівля і міньба несподівано стихає, люди розступаються, дають дорогу мужчині у незвичайному сизому костюмі з брезенту, потім оточують незнайомця і мовчки дивляться на його фігуру. Вона різко відрізняється від кількох тисяч, що товчуться тут на базарі.

Дощові струмочки глухо спадають на грубий брезент, сліплять очі, росою осідають на неголеному блідому обличчі. На грудях і на спині цієї людини великими білими цифрами написано: „473 — ОСТ“.

У неї чорні, стомлені очі, довгі руки. Чоловік іде по базару, його супроводжують здивовані погляди багатьох сотень людей. Це — харківський інженер Мар'ян Жученко. Його оточує натовп і притискує під великий навіс, де колись була жвава торгівля м'ясом. Людина з тавром мовчки сідає на великий пеньок м'ясоруба, довго мовчить, оглядає-

ться неспокійно довкола, ніби побоюється, чи не схоплять її.

Німеччина поставила на його спині і грудях страшне тавро. Люди, що оточили Мар'яна Жученка, теж протавровані, на кожного з них заведено окремий номер на харківській біржі праці, але покищо харків'яни не мають номера на одязові. І саме тому люди облипли Жученка, обережно доторкуються до його грубого костюма. Вони хочуть дізнатися, як „там“, звідки вирвався Жученко. Алеж „туди“ вивезено кілька тисяч харків'ян, а завтра чи через тиждень буде вивезено нові тисячі, в тому числі, може, і всіх, хто оточив Жученка ось тут.

Номер мовчить. Він продовжує оглядати присутніх, шукає серед них знайомих. Він виїхав з Харкова всього п'ять місяців тому. Він повернувся до рідного міста і не пізнав його. Немов зацькований, Жученко боязко ходить по вулицях і базарах, міняти йому нічого і він просто підходить до людей і, ледве закривши очі, вимовляє страшні, терпкі слова: „Дайте шматочок хліба“.

Номер мовчить. Щелепи нервово рухаються під худою, сухою шкірою обличчя. Жученко змахує дощову росу. Він мовчить, мовчать і люди.

Жінка з кошиком першою насмілилась подати голос:

— Як ви „звідти“ втекли?

Номер обернувся до жінки, ніби не зовсім зрозумів, про що вона спитала.

— Я не втік, я маю дозвіл від німецьких властей повернутися до сім'ї в Харків. Я хворий на туберкульоз.

І він замовк. Що сказати цим людям? Навіщо говорити про океан горя, що його переплив Жученко з далекого Рура аж до самого Харкова. Стогне Польща, плаче Чехія, вмирає з горя Полісся, Київщина... Про що говорити, коли вийшли всі слова.

— І знайшли ви свою сім'ю у Харкові? — спитала та ж жінка.

— Ні.

Більше нічого не відповів інженер Жученко. Більше і не треба було розпитувати його про сім'ю.

— Я був у Рурі. П'ять місяців. Вozив вагонеткою вугілля. Німці економлять електроенергію і замість неї застосовують людську, нашу.

Людина з тавром поглянула кудись далеко, на пошматовані дахи будинків, потім обвела поглядом незнайомих харків'ян, готових вловити кожне її слово.

— І поляки були зі мною, і бельгійці, і чехи. Тільки вони живуть в інших бараках, а ми — в інших. Вмирає нашого люду тьма.

Жученко затих. Чи згадав щось особли-

во вразливе, чи сил небагато, чи голод туманить мозок, — помовчав. Люди дивилися на нього, як на свою долю, боялися, щоб вона раптом кудись не зникла, не доказавши всього до кінця.

— І ось лишився без костюма. У мене був костюм, але нарядчик забрав. Прийшов, приміряв рукава — якраз підійшли. І взяв. А мені ось цей костюм виписав, німецький. У ньому — на роботу, в ньому ж і спав. Більше у мене нічого нема.

Голос його упав. Жученко скинув очима до неба, притиснув щелепи і повторив:

— Більше у мене нічого нема... Ні, є документ, що я відпущений через хворобу. Але ось, ось документ — і він з силою вдарив у груди, у тавро. — Ось мій номер, по ньому мене знайдуть в якому завгодно закутку Європи. Коли б тільки в Берліні зажадали знати, де я зараз, — досить протелеграфувати в Харків мій номер, моє тавро... — Жученко схилив голову, знов затих.

Жінка з кошиком простягнула йому щось загорнуте у папірець.

— Візьміть, з свіжої конини. З вас я грошей не візьму.

Жученкові очі дивно блиснули. Він розгорнув папірець — невелика котлета. Він не бачив м'яса багато місяців, вхопив котлету і швидко проковтнув її. Почин жінки збудив

усіх. Через плечі, через голови, попід руками почали люди просувати до Жученка жмені з махоркою, шматочки хліба, коробки сірників, насипали в його широкі брезентові кишені пригорщі пшона, соняшника,—хто що міг, хто чим торгував цього ранку.

Жученко схитував головою на знак подяки, брав дарунки у свої широкі, шорсткі руки, знову схитував головою, прикушував нижню губу, потім не стримався—зарідав. Захитався на грудях німецький страшний знак, зашарудів брезентовий костюм, прокинулася під тим костюмом людська душа. Тиснуло в грудях забуте почуття людської доброти.

Так сильно тиснуло, що людина з тавром не могла далі стояти в натовпі.

— Спасибі...

А по паузі Жученко додавив притищеним голосом:

— Рідні, товариші...

Він пішов. Натовп розступився, ніхто не посмів стримувати схвильованого Жученка. Жінка з кошиком змахнула сльозу і сказала йому вслід:

— Боже, що в світі робиться... Отак десь і мій.

Йшов над Харковом дощ—тугий, уїдли-
вий, холодний.

Так з'явилась на харківських базарах людина за номером „473 — ОСТ“. Життя в місті тепер перебралося на базари. Тут увесь Харків, тут усі новини, зустрічі з знайомими. Мар'ян Жученко став популярною особою. Серед торгівців сірниками, каміньчиками до запальничок, кониною вже були у Жученка добрі знайомі. Чим могли, вони підтримували інженера.

Поповзли до гестапо доноси: мужчина у брезентовому костюмі поширює різні чутки, розповідає про тих харків'ян, що померли там. Гестапо не могло вловити Жученка, аж поки агенти не переодяглися під селян і не схопили людину з тавром за обидві руки.

— Старі знайомі, — ось усе, що сказав Жученко, відчувши притиск гестапівських кігтів.

І куди він подівся — ніхто того не знає, та, мабуть, і не визнає. Хібащо весною, коли розтане сніг, десь за Харковом знайдуть люди пошматований брезентовий костюм з німецьким тавром.

ЛИСТИ З НЕВОЛІ

Сірий папір, карлючкуваті літери. Не радість принесли в хату своїх адресатів ці листи. Сірий клаптик паперу опалює вогнем зненависті, зранює тяжким болем серця.

Житель Харкова Г. Яrimiшлян повідомляє з далекої німецької каторги: „Я тут пропадаю і нічого не можу вдіяти. Дорогі мої! Писав я вам листи, а не знаю чи ви їх одержували. Тепер писати більше не можна. Скажу тільки: піду на все, щоб повернутися назад. Гліб“.

А ось другий лист. Громадянин К. розповідає своїй дружині:

„... Одним словом, я потрапив до справжньої тюрми. Живемо 89 чоловік в одному бараці. Підлога цементна, холодна. Спимо на нарах. День проходить так: о 6 годині ранку нас гонять на роботу, о 9 годині перерва на 15 хвилин. Тоді дають несолодке кофе з сурогатів і 250 грамів хліба. Потім знов на роботу. О 12 год. 30 хв. дають суп без хліба.

Працюємо до пізнього вечора. Увечері їмо теж суп без хліба. Ось і все. Є пухлі від голоду...“

Кривцун Андрій Іванович одержав листа від сина Олександра:

„Дорогі мої, рідні,—пише син,—перебуваю від вас за 2.000 кілометрів, на французькій землі. До міста Нейкірхен (Саарбрюкен), в табір № 718 пригнали нас німці. Повідомляю про себе таке: працюю на заводі дванадцять годин кожного дня. Виробляємо фляги. Годують страшенно погано. На добу дають 300 грамів хліба й півказанка якоїсь бурди. Грошей не платять. Почуваю себе дуже погано. Сплю на нарах. Моя спецівка вся вкрита номерами, щоб було видно, що я „рус“. Подвір'я табору огорожене колючим дротом. В бараці залізні двері і на вікнах ґрати. Та ж тюрма. Тільки надія, що, може, колись повернусь на батьківщину і побачу свою рідню, не дає мені впасти знесиленому...”

„Мене, мабуть, більше не чекай додому, Ніно,—пише своїй дружині громадянин С.—Голод уже загнав у домовину двох моїх друзів з Житомира. Страшні умови, в які потрапили ми, знесли мене зовсім. Кожний наступний день здається мені страшною примарою“.

Гітлерівці перетворили Німеччину на ринок рабів. На цьому ринку продають наших поневолених дітей.

З ЩОДЕННИКА ХАРКІВ'ЯНКИ

Жителька Харкова артистка Надя Донченко в неймовірно тяжких умовах німецької окупації вела щоденник. На аркушиках паперу вона відобразила жахливу дійсність, жорстоке знущання фашистських звірів над нашими людьми.

16. III. 1943 р.

Нарешті ми повилазили з сховищ. Жах бомбардування скінчився. Та інші страхиття тільки починаються. Ще позавчора ми були товаришами, а тепер нас знову пороблено „панамі“. Тяжко повірити, що тільки один день відокремлює початок нашого животіння від спражнього, повнокровного життя.

17. III. 1943 р.

До нас заскочила Шура. Обличчя сполотніле, не впізнати. Вона тількищо з лазарету.

— Їх знищили всіх до одного, — промовила вона і заридала, Трохи отямившись, вона розповіла докладніше.

До лазарету заскочила група есесівців. Мовчки, діловито вони почали свою страшну „роботу“. На очах персоналу вони розстріляли й дорізали ножами поранених. Навіть тих, хто не міг ворухнутись. А в підвали,

куди дівчата заховали декого, кидали гранати. Майже ніхто з наших бійців не просив порятунку; хто співав, хто кричав: „Помремо за вітчизну“. Один гукнув: „Дівчата, перекажіть...“ та йому не дали закінчити, а дівчат під погрозою розстрілу вигнали з лазарету.

Ми стояли приголомшені цією звісткою. Ми думали про хижих звірів в образі людини. Несподівано в двері постукала Іванівна.

— В нашому під'їзді есесівці...—зашепотіла вона.—В квартирі Л. побили всі речі. У Ч. згвалтували Льолю. У столяра, хворого на запалення легенів, зірвали з спини банки, повибивали решту шибок. Тепер б'ють інженера, що живе під вами...

Мама перехрестилася. Починається.

Через кілька хвилин до нас вдерлася підла банда дужих молодчиків, з черепами в петлицях чорних мундирів, в задерикувато кинутих набакир кашкетах. Вони сказали коротко:

— Німецькі речі!?

— Шукайте!—відповіли ми.

Не знаю, може, солдати вже досхоchu на-тішилися в нижніх поверхах і до п'ятого розтрусили всю свою енергію, але обшук обмежився тим, що вони витягли з буфету склянки та чарки і розташувалися в їдальні пити шнапс. Один з них почав нещадно лупити по клавішах піаніно.

Довго, з тугою в серці, слухали ми базікання бандитів, що в Німеччині все „прима“, а у нас все нікчемне та погане, і не сміли їм сказати у вічі, що вони нахаби, брехуни, негідники, злочинці. Ой, який гіркий на смак полон.

Вечір тягся невимовно довго. Нарешті вони пішли з тупотом, свистом, стріляниною. Цей вечір ліг нам на плечі вагою в 10 років.

13. VI. 1943 р.

Іванівна відправила в церкві молебінь. Несподівана радість: її Гриша захворів, і комісія лікарів забракувала його для праці в Німеччині.

— Хоч і хворий, а з нами житиме. А заженуть його на чужину, то й не побачимо ніколи,— каже „щаслива“ мати.

Вербування молоді 1920—25 рр. народження до Німеччини вселяє жах.

— Краще бути старою, ніж їхати в Німеччину, щоб мене німкеня біла в обличчя, щоб мене під вартою, наче злочинницю, на роботу водили... Та краще я повішуся, як Тала, або ще щось собі заподію,— плакала Соня, жмакаючи повістку.

24. VI. 1943 р.

Завжди душа болить, коли проходиш Раднаркомівською вулицею і бачиш біля во-

ріт тюрми натовп сумних людей з вузликами в руках. Одна жінка заглядає в щілину воріт. Бідолашна, вона й не помітила, як позад неї виріс поліцай. З неймовірно диким, звірячим вигуком він кинув її на землю і почав бити. Жінка виправдувалася:

— Я ж тільки глянула, я ж тільки глянула. Не припиняючи бити, він поволик її у ворота тюрми. Звідти вискочило ще кілька поліцаїв. Натовп кинувся врозтіч, а я — бігти. Дома я плакала від нестерпної образи за гідність людини.

3. VII. 1943 р.

Багато розповідала Л. П. про різних шефів та їх жорстокість.

Штаб майора Шу — це організація, яка відсилає до Німеччини залізний утиль. Тисячі чоловіків, жінок і підлітків навантажують залізо. За свою непосильну працю дістають „підвищений“ пайок — два з половиною кілограма просяного хліба на тиждень, 100 грамів солі і ще якусь дрібницю та 60—70 карбованців грішми за два тижні. Цілком зрозуміло, що багато людей розбігається. Майже всі, хто покинув роботу, дістали через поліцію наказ з'явитися до зондерфюрера штабу. Той давав їм папірці і казав, щоб їх однесли на зазначену адресу. Нічого не підозріваючи,

люди приходили в призначене місце. Там їх хапали і били. Кожен покараний мусив повернутися до зондерфюрера і доповісти, що його вже покарано, а тоді знов братися за навантаження заліза. „Культурні“ розваги „культурних“ німців.

8. VIII. 1943 р.

Хтось закричав:

— Дивіться, дивіться, радянські літаки! Один, два, три... вісім...

Вони швидко пролетіли в напрямі до аеродрому, звідки вже розпочали тріскотняву німецькі зенітки.

— Ще один! — кричить Шурик; — і як низь... — і не скінчив.

Нас кудись кинуло і я не пам'ятаю, як ми з п'ятого поверху скотилися вниз. Наш двір був засипаний розбитим склом. Метушились перелякані люди. Кудись бігли німці. Всі показували на небо. Парашутисти. Звідки? Це радянські пілоти, звідти, з дев'ятого літака... Його підбито прямим влучанням в бак. Він скинув бомби над городами, що за нашим будинком, і, пойнятий полум'ям, впав в яр.

На парашутах гойдаються двоє у повітрі. З усіх вікон і балконів їх розстрілюють німці.

А навкруги наші люди з завмерлими серцями стежать за жахливою картиною і ше-

почуть: „Хоч би врятувалися, хоч би врятувалися“.

Парашутисти приземлилися мертві, наскрізь пробиті кулями. До ранку димів у яру літак. Тисячі харків'ян, що прийшли вклонитися прахові героїв, понесли разом з жменькою попелу жар удесятеро більшої ненависті до ворогів.

12. VIII. 1943 р.

Ой, наближається, наближається радісний і бажаний час. Тільки б швидше дочекатись. Вже всі німці, що сповнювали Харків своїм гамором, покинули місто. До міста вступали фронтовики.

У нас у всіх одна турбота — тільки б не вигнали з Харкова. Під час боїв якимось переживаємось, не первина.

21. VIII. 1943 р.

Десять днів живемо ми на фронті. Десять днів, не вгаваючи, лине артилерійська симфонія, в якій ми ясно розрізняємо два лейтмотиви: відчайдушний мінометний і не такий, але настирливий з „того“ боку, такого близького і ще такого далекого.

Я питала німця, чи близько від Харкова червоні. Він відповів, що недалеко, лише за

півтора кілометра, в парку, в біленькому будиночку вже червоні. На моє запитання, чи не боїться він розголошувати цю воєнну таємницю, він байдуже відповів:

— Вшистко едно.

„Вшистко едно“ вивезено солдатами з Польщі. Воно відображає настрої фронтовиків: „вшистко едно“, чи переможе Німеччина, чи Радянський Союз; „вшистко едно“, що дома загинула родина, чи зрадила дружина; „вшистко едно“, чи вб'ють на війні, чи ні. І вигляд у цих солдатів досить пошарпаний, зовсім вони не схожі на штабних красунів.

23. VIII. 1943 р.

Ми не спали всю ніч. Близька кулеметна і автоматна стрілянина свідчила, що до ранку все скінчиться. На світанку ми побачили у нашому дворі першого червоноармійця. Важко розказати, скільки поцілунків та обіймів припало йому. Жінки плакали...

Швидше, швидше на вулицю. Як багато війська, машин... Рідні обличчя, рідна мова. Одна хвилююча сцена за одною. Блищать зірки на кашкетах. Невимовні почуття сповняють груди.

Тому, хто не пережив жаху поневолення, важко зрозуміти це друге народження. Сонце сяє, як ніколи. Хоч з вулиць ще не зметено

слідів минулого, проте все виглядає якось особливо, по-святковому. Ось і майдан Дзержинського. Він вщерть повний радісно схвилюваних людей. Починається мітинг... „Тихше, тихше“... Говоритиме полковник, і раптом ми чуємо:

— Товариші харків'яни!..

„Товариші“ — це слово, як музика, вривається в душу, воно означає волю, воно означає честь, воно означає перемогу.

СЛІДИ ЗВІРІВ

Ще досі не підраховано всіх жертв гітлерівського терору в Харкові. Відомо, що 14—16 тисяч чоловік єврейського населення німці вивезли на територію одного з заводів і винищили. На балконах душогуби повісили багато сот харків'ян, зокрема по Пушкінській вулиці висіло 18 трупів, по вул. Свердлова — 70, по вул. Карла Лібкнехта — 13 і т. д.

За Харковом знайдено яму, в якій виявлено понад 80 трупів, переважно жінок і стариків. З родини робітника Журака В. П. розстріляні троє — син Євген, дочка Марта і брат Журак С. П.

В приміщенні, яке раніше займало обласне

управління НКВС, німці розстріляли кілька сот заложників, а потім спалили їх.

В листопаді 1942 р. близько Люботина вночі було розстріляно понад 800 чол. Трупів їх розкидано по полю.

Німці розстріляли професора Федорова О.С. і його дружину за підозрінням в співчутті радянській владі.

З концтабору полонених червоноармійців, що містився за Харковом, щодня вивозили 40—60 померлих від катувань, голоду і хвороб.

Групу колишніх студентів Технологічного інституту, яка відмовилася їхати в німецьку каторгу, німці заарештували. Куди поділися студенти — невідомо.

Це не все. Ще багато тисяч харків'ян загинуло в темних вулицях, на квартирах, по дорогах в села. Страшні цифри, жахливі сліди гітлерівського панування.

Кров Харкова кличе до помсти гітлерівським душогубам!

До лютої, кривавої помсти!

ЗМІСТ

Стор.

1. Німці - дикуни — Д. Заславський („Правда“)	3
2. Ярмо — Ю. Жуков, Л. Ющенко („Комсомольская правда“)	14
3. Люди над прірвою — Л. Новиченко („Радянська Україна“)	21
4. Дорога смерті — Кость Гордієнко („Соц. Харківщина“)	27
5. Розповідь професора — О. Носенко („Радянська Україна“)	31
6. Сторінки минулого — Л. Ніколаєв („Соц. Харківщина“)	34
7. У земляків — Петро Голота („Соц. Харківщина“)	39
8. Кати — А. Жовтнева („Соц. Харківщина“)	41
9. Невинні жертви — П. Галіна („Соц. Харківщина“)	42
10. На кладовищі — М. Доленко („Соц. Харківщина“)	43
11. Мор — Кость Гордієнко („Соц. Харківщина“)	44
12. Табір смерті — Сонечкін („Соц. Харківщина“)	49
13. Рабство — О. Носенко („Радянська Україна“)	51
14. У Німеччині — Л. Ніколаєв („Соц. Харківщина“)	55
15. Людина з тавром — О. Носенко („Радянська Україна“)	61
16. Листи з неволі — В. Конвісар („Соц. Харківщина“)	68
17. З щоденника харків'янки („Соц. Харківщина“)	70
18. Сліди звірів	77

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХДУ
1907/1/68

У
С
В
І
І
Д
Ш
4
І
К
С
Г
Д
С
С

Редактор Ю. Кобилецький
Следы фашистских зверей
(На украинском языке)

БФ 0547. Зам. 126, 2¹/₂ друк. арк. Папір 60 x 84¹/₂. Тираж 10,00
Друкарня ім. Фрунзе, Харків.

